

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/ NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA VUMBIRHI (P2)

2023

XILETELO XA MAKOREKETELO

TIMARAKA: 80

Xiletelo xa makoreketelo lexi xi na tipheji ta 29.

SWITSUNDZUXO EKA VAKOREKETI

- Xiletelo lexi xa makoreketelo xo va xiletelo eka vakoreketi.
- Tinhlamulo ta vakamberiwa ti fanele ku tekeriwa enhlokweni ku ya hi vuswikoti bya vona.

SWILETELO SWA MAKOREKETELO

- Laha mukamberiwa a nga hlamula swivutiso swo tlula nhlayo leyi languteriweke, koreketa nhlamulo yo sungula. (**Mukamberiwa a nga fanelangi ku hlamula xivutiso xa xitsalwana na xa ximbangu swa muxaka wun'we wa tsalwa.**)
- Loko mukamberiwa a hlamurile swivutiso hinkwaswo swa mune eka XIYENGE XA A, (swithokovetselo swa ndzawulelo), koreketa swimbirhi leswo sungula.
- Loko mukamberiwa a hlamurile swivutiso swimbirhi swa xitsalwana kumbe swimbirhi swa ximbangu eka SWIYENGE swa B na C, koreketa nhlamulo leyo sungula, u tshika leyi landzelaka. Loko mukamberiwa a hlamurile swivutiso hinkwaswo swa mune, koreketa ntsena swivutiso leswo sungula eka XIYENGE xin'wana na xin'wana, ntsena loko ku ri leswaku mukamberiwa u hlamurile xivutiso xin'we xa xitsalwana na xin'we xa ximbangu.
- Loko mukamberiwa a nyikile tinhlamulo timbirhi laha yo sungula yi vaka yi hoxekile, leyi landzelaka yi va yi ri leyi faneleke, koreketa nhlamulo leyo sungula u tshika leyi landzelaka.
- Loko tinhlamulo ti nga nomboriwangi himfanelo, koreketa ku ya hi xiletelo xa makoreketelo.
- Loko xihoxo xa mapeletelo xi ri na nkucetelo eka nhlamuselo ya nhlamulo, xi hoxise. Loko xi nga kuceteli nhlamuselo, xi nyike nkutlunya.
- **SWIVUTISO SWA XITSALWANA**
  - Loko xitsalwana xi komile ku tlula ntsengo lowu languteriweke wa marito, u nga xupuli mukamberiwa hikuva u ta va a tixupurile eka timaraka ta xivumbeko. Loko xitsalwana xi lehile ku tlula mpimo, koreketa ku ya hi vuswikoti bya mukamberiwa kutani u kanela na vakoreketinkulu. **Tirhisa tirhubiriki ta makambelelo eka XITANDZHAKU XA A na XITANDZHAKU XA B ku kambela switsalwana swa vakamberiwa.**
- **SWIVUTISO SWA XIMBANGU**
  - Loko mukamberiwa a nga tirhisangi mimfungho yo tshaha, **a nga xupuriwi.**
  - Eka swivutiso leswi lavaka MAVONELO NA MATITWELO, a ku na timaraka leti nyikiwaka eka tinhlamulo ta INA/E-E kumbe NDZA PFUMELA/A NDZI PFUMELI. Ku seketela hi kona ku averiwaka timaraka.
  - Tinhlamulo ta HI SWONA/A HI SWONA kumbe MHAKA YA NTIYISO/MAVONELO a ti averiwi timaraka. Ku seketela hi kona ku averiwaka timaraka.

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI

SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO

TSIMA RA VUTLHOKOVETSERI – MJ Baloyi et al.

XIVUTISO XA 1: XITSALWANA

'RIFU' – NW Phakula

SWITSUNDZUXO

- Tirhisa swikombiso leswi landzelaka tanihi swiletelo swo koreketa xivutiso lexi.
- Mahlamulelo ya nga hambana ku ya hi matwisiselo ya mukamberiwa ya xitlhokovetselo.
- Tirhisa rhubiriki leyi nga eka papila ra 28 ku koreketa xivutiso lexi.

TINHLAMULO LETI LANGUTERIWEKE

Mutlhokovetseri u tirhisile ririmi ra vutshila ku khovolela na ku sapatela rifu leri ku nga khale ri ri kona, leri nga hlawuriki leswaku ri teka mani naswona a ku na laha vanhu va nga balekelaka kona va ya tumbela hikuva ri nga humelela kun'wana na kun'wana.

- Eka ntila wa 3 lowu nge: 'Futhi ntamu waku wu susa ni misisi' mutlhokovetseri u tirhisile xivulavulelo 'ku susa misisi', leswi vulaka ku chavisa, ku hlamusela leswaku rifu ra chavisa swinene hikwalaho ka matimba lawa ri nga na wona yo kota ku herisa vanhu hinkwavo.
- Hi xigego lexi tirhisiweke eka ntila wa 4 lowu nge: 'Khwiri ra ku i mana wa tiyinkho' mutlhokovetseri u kombisa leswaku rifu a ri kolwi/xurhi hikuva ri kota ku teka vanhu votala ku fana na yinkho leyi kotaka ku chela mati/byalwa byo tala.
- Mutlhokovetseri u ttherile a tirhisa xivulavulelo eka ntila wa 6 laha a nge: 'Xivindzi xaku xi swekiwile xi chuluriwa hikuva a wu na rhumbyana'. 'Ku va na rhumbyana' i ku va na vutoya kumbe ku chava. Mutlhokovetseri u tshikelela/tiyisisa leswaku rifu a ri na vutoya hikuva ri fikela vanhu hinkwavo, swi nga ri na mhaka leswaku u tiyile ku fika kwihi kumbe u chaviwa ku fika kwihi.
- Eka ntila wa 7 lowu nge: 'U khelela u khelerile handle ko hlamba timbilu' mutlhokovetseri u tirhisile ncino ku kombisa hindlela leyi rifu ri phikelelaka ku teka vanhu handle ko hlawula.
- Hi ntila wa 10 lowu nge: 'Lava mona u kukurile', mutlhokovetseri u tirhisile xithathelo ku kombisa leswaku rifu ri teka vanhu hinkwavo na lava mona/nsele handle ko va siya kumbe ku va hlawula tanihileswi ku 'kukula' ku nga ku susa thyaka hinkwaro leswaku rivala/ndhawu yi sala yi basile.
- Ku kombisa leswaku rifu ri hambanisa varhandzani hambiloko va ha tsakela ku va swin'we, mutlhokovetseri u tirhisile riencisi 'ndhli!' eka ntila wa 15 lowu nge: 'Varhandzani u va damurhurile hi ndhli!'

- Eka ndzimana yo hetelela mutlhokovetseri u tirhisile vumunhuhati eka ntila wa 20 lowu nge: 'Futhi no yila wa yila wena rifu' ku kombisa leswaku rifu ra humelela na loko swi nga fanelangi.

Matirhiselo ya mutlhokovetseri ya ririmi ra vutshila eka xitlhokovetselo lexi ya humelerisa vuswikoti bya yena byo khovolela na ku sapatela rifu leri ku nga khale ri ri kona na hilaha vanhu va xanisekaka hakona hi vukona bya rona.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 06

X&R = 04

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 29 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[10]

XIVUTISO XA 2: XIMBANGU

'VA GOVHA XITAFU' – MT Mahuntsi

- 2.1 Xitlhokovetselo lexi xi humelerisa hungu ra vanhu lava ngheneleleke eka swa tipolitiki hi xikongomelo xo tifumisa ku nga ri ku tirhela rixaka, lava loko va nga swi kumi leswi a va lava swona va tisungulelaka minhlangano ya vona laha loko swi nga va fambeli kahle va tsandzekaka ku tlhelela endzhaku hi ku va va nga sukangi kahle eka minhlangano ya vona leyo sungula.√√ (2)
- 2.2 'Va sengela enon'weni va tshika thunga ri lo n'hwaa!'/Ntila wa 12.√ (1)
- 2.3 vutivi./C.√ (1)
- 2.4 Ku 'dunga xihlovo' swi vula ku hakasela mati ya xihlovo hi xikongomelo xo ma siya ma thyakile leswaku van'wana va nga ha nwi.√ Mutlhokovetseri u kombisa leswaku van'wana va suka va onhile eka minhlangano leyi a va ri eka yona.√√ (3)
- 2.5 Wu humelerisa leswaku vanhu lava ku tlhokovetseriwaka hi vona va ta tlhelela eka minhlangano leyi va yi sukeleke.√ (1)
- 2.6 Ndzi nga va tsundzuxa leswaku loko va nghenelela eka swa tipolitiki va fanele ku korhokela valandzeri va vona lava va va hlawuleke va tshika ku tirhela ku tivuyerisa hikuva a swi kahle.√√ (2)
- (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) [10]

XIVUTISO XA 3: XIMBANGU**'SWI ONHAKILE' – ME Mhinga**

- 3.1 Xitlhokovetselo lexi xi vulavula hi ku onhaka ka swilo etikweni, laha vatswari va tsandzekaka ku tshinya vana va vona hikokwalaho ka milawu ya timfanelo ta vona.√√ (2)
- 3.2 'Tolo u longile mabutsa ya yena khatsaa!'/Ntila wa 26.√ (1)
- 3.3 sindzisiwa./D.√ (1)
- 3.4 Ku 'hambuka' i ku huma endleleni u famba hi nhova.√ Ri vula leswaku khale loko n'wana a dyohile a a biwa ku ri ndlela yo n'wi tshinya.√√ (3)
- 3.5 Leswaku nkarhi wa khale loko swilo swa ha tshamisekile emindyangwini na le tikweni vatswari a va ri na vulawuri ehenhla ka vana va vona.√ (1)
- 3.6 Ndzi nga va tsundzuxa leswaku va xixima no yingisela vatswari va vona va tlhela va tinyiketela eka swa tidyondzo.√√ (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
[10]

XIVUTISO XA 4: XIMBANGU**'VUTSWARI BYA VUPHUKUPHUKU' – NW Phakula**

- 4.1 Mutlhokovetseri u humelerisa xifaniso xa manana loyi a a kurisa n'wana wa yena hindlela yo hoxeka, loyi a a n'wi yimelela no ala loko a byeriwa hi swihoxo swa yena. N'wana loyi u hetelerile a dlayiwile a ri ku endleni ka vubihhi kutani mana wa kona a sala a khomiwile hi tingana.√√ (2)
- 4.2 'Handlekaswona u ta tilaya u lo ba, hi khwiri.'/Ntila wa 10.√ (1)
- 4.3 tsandza./B.√ (1)
- 4.4 Rito 'Bvungheriwile' ri vula ku va munhu a tekeriwile xilo hi nkani kumbe hi ku tirhisa matimba ehenhla ka yena hi xihatla.√ Eka xitlhokovetselo lexi ri paluxa ndlela leyi n'wana loyi a tekelaka vanhu swa vona hayona hi ku tirhisa matimba handle ka mpfumelelo.√√ (3)
- 4.5 Leswaku manana loyi a nga pfumeli leswaku n'wana wa yena wa yiva.√ (1)
- 4.6 A ri kahle hikuva ri onha vumundzuku bya n'wana na ku hoxa vutomi bya yena ekhombyeni.√√ (Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
[10]

XITLHOKOVETSELO XO KA XI NGA RI XA NDZAWULELO**SWILO SWA HUMELELA – KJ Ngobeni na SJ Malungana.****XIVUTISO XA 5: XIMBANGU****'XIVUYA' – KJ Ngobeni**

- 5.1 Mutlhokovetseri u byela vahlayi hi wansati loyi a vuyeke hi le vukatini hikokwalaho ka leswi murhandziwa wa yena a n'wi tshikeke hi ku va rirhandzu ra vona ri herile.√√ (2)
- 5.2 'A boxile a nava.'/Ntila wa 7.√ (1)
- 5.3 herile./A.√ (1)
- 5.4 Rito 'lumuriwile' ri vula ku va n'wana a tshikisiwile ku mama/an'wa a ha navela leswaku swi ya emahlweni.√ Mutlhokovetseri u hlamusela leswaku wansati u tshikiwile a ha tsakela leswaku rirhandzu ra vona ri ya emahlweni.√√ (3)
- 5.5 Leswaku munhu loyi ku tlhokovetseriwaka hi yena u tshama a ri eku rileni hikokwalaho ka leswi a tshikiweke.√ (1)
- 5.6 Swi kombisa leswaku swa n'wi tsakisa√ hikuva ematshan'weni ya ku va a twela wansati loyi a tshikiweke vusiwana marito ya yena ya kombisa ku ndhundhuzela loyi waxinuna.√ (2)
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) [10]

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA**XIVUTISO XA 6: XITSALWANA****MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

Johnson Hlongwane u tirhisile rivengo, mavondzo, mavunwa na makwanga ku xanisa Chavalala. Vubihi lebyi a byi tirhiseke ku xanisa Chavalala byi vuyile hi yena hikuva eku heteleleni hi yena loyi a nga vaviseka.

- Johnson Hlongwane a a ri museketeri wa mininjhere efemeni ya PPE laha Chavalala a a tirha kona tanihi muhlanganisi. Hikwalaho ka mavondzo Hlongwane u sungurile ku xanisa Chavalala hi tindlela to hambanahambana to n'wi tikisela entirhweni.
- A a nga n'wi nyiki nseketelo tanihi murhangeri naswona a a tshamela ku n'wi hembela a vula leswaku Chavalala u endla tinhlangeletano a nga n'wi byelangi kumbe ku n'wi lela naswona u ta entirhweni a nwile byalwa. Minkarhi hinkwayo loko a ri na Mukhari a a tshamela ku vulavula swo biha hi Chavalala, leswi kombaka ku va a nga tekeli enhlokweni mintirho leyinene leyi a yi endliwa hi Chavalala.
- Loko ku humile poso ya vuhlanganisinkulu Hlongwane u lwile hi matimba leswaku Chavalala a nga yi kumi hi ku ehleketa leswaku u ta n'wi tekela xitulu. Endzhaku ka loko a twile mahungu ya leswaku Chavalala u fanele ku ya eEurope, swi n'wi tsonile vurhongo kutani a ringeta hi matimba ku n'wi sivela hi ku vula leswaku u ta humesa xifaniso xo biha hi feme tanihleswi a nga koma a tlhela a va na marhengwe, a bumabumela leswaku ku famba munghana wa yena Mathebula.
- Hlongwane u kunguhatile ku susa Chavalala eka xitulu xa vuhlanganisi leswaku a ta veka munghana wa yena Mathebula loyi a a tirha eka *The Summit News*. Hi ku pfuniwa hi vanghana va yena Hlongwane u yivile cheke ya feme a nyika Jericho leswaku a fojara misayino kutani Maria, xigangu xa Mathebula a ya hakela xikweleti xa Chavalala xa fenichara eka OK va endla onge i Nyeleti.
- Loko Chavalala a ta va a yile eEurope, mhaka ya ku yiviwa ka cheke yi sarile yi humela erivaleni kutani Nyeleti a khomiwa hikwalaho ka leswi Maria a fikeke a tivitana hi vito ra yena loko a ya hakela xikweleti xa Chavalala. Rhengu ra Hlongwane na vanghana va yena a ku ri leswaku loko Chavalala a vuya eEurope a vhela a khomiwa leswaku ku ta thoriwa Mathebula na xigangu xa yena Maria.
- Endzhaku ka loko Fokisi Mlambo a endlile vulavisisi, ntiyiso wu humerile erivaleni leswaku vayivi va cheke a ku ri Hlongwane na vanghana va yena. Hi ku vona timhaka ti bihile, Hlongwane u sungurile ku famba a tiyimayima etin'angeni a tlhela a lava gqweta leswaku ri ta n'wi yimela loko a tshuka a khomiwile.
- Loko ndzavisiso wa Mlambo wu fikile emakumu vanghana va Hlongwane va khomiwile, laha a ku sele yena a ri yexe. Leswi swi endlile leswaku Hlongwane a hlangana nhloko laha a nga kumiwa hi Nsatimuni a hlurvurile swiambalo ehofisini ya yena. Loko Mlambo a ta eku n'wi khomeni u kumile a tikhiyerile ehofisini kutani ku tshoviwa rivanti, Hlongwane u khomiwa a ya pfaleriwa na vanghana va yena.

Hinkwaswo leswi nga laha henhla swi kombisa hilaha Johnson Hlongwane a tirhiseke rivengo, mavondzo, mavunwa na makwanga hakona ku xanisa Chavalala, leswi vuyeke hi yena hikuva vubihi hinkwabyo lebyi a nga ringeta ku byi endlile Chavalala byi endlile leswaku yena na vanghana va yena va hetelela va khomiwile.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15

X&R = 10

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 30 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 7: XIMBANGU**MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

- 7.1 Ehofisini ya Hlongwane./Ehofisini./Efemeni ya PPE.√ (1)
- 7.2 Hinkwavo a va ri vaseketeri va mininjhere efemeni ya PPE.√ (1)
- 7.3 kumi./B.√ (1)
- 7.4 Hlongwane a a ya yiva cheke.√ A a lava ku hlongorisa Chavalala entirhweni.√ (2)
- 7.5 Mukhari a a ri munhu wo lava leswaku ku va na kurhula.√ (1)
- 7.6 U vula leswaku ntirho wa kona a wu olovile.√√ (2)
- 7.7 I ntlimbo wa le ndzeni√ hikuva o tivangela hikwalaho ka mavondzo ya yena ehenhla ka Chavalala.√√ (3)
- 7.8 A ndzi ta n'wi tsundzuxa leswaku a tshika ku venga na ku xanisa Chavalala, a tirha ntirho wa yena tanihileswi na yena Chavalala a tirhaka wa yena.√√ (2)
- 7.9 Johnson./Johnson Hlongwane./Hlongwane.√ (1)
- 7.10 Hileswi Hlongwane a ri na mavondzo ya leswi Ephraim Chavalala a a ri munhu wo tlhariha naswona a a vula leswaku u ta n'wi tekela xitulu.√√ (2)
- 7.11 A va vula leswaku Hlongwane u venga Ephraim a nga n'wi onhelangi nchumu.√√ (2)
- 7.12 A a vula leswaku a va hleva Ephraim mpundzu wun'wana na wun'wana loko va nga si sungula ku tirha.√√ (2)
- 7.13 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku loko munhu a ri murhangeri u fanele ku tirhisana hi kurhula na lava nga ehansi ka yena leswaku a ta tiphina hi ntirho wa yena.√√ (Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)
- 7.14 A swi fanelangi hikuva swa endleka ku ri na maxaka ya yena naswona a swi kombi vumunhu lebyinene.√√

KUMBE

Swi fanerile hikuva loko vanhu u va khunguvanyisile va na mfanelo yo phofula kun'wana na kun'wana leswaku ku vava loko va ku twaka ku ta kota ku huma.√√

(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

- 7.15 A ndzi ta vaviseka swinene emoyeni na ku n'wi twela vusiwana.√ (1)
- (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.)

[25]

XIVUTISO XA 8: XITSALWANA**MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mthombeni**

I ntiyiso leswaku vutomi a byi hanyeriwi kumbe vutomi a byi hanyelani, leswi hlamuselaka leswaku mani na mani u fanela ku hanya vutomi bya yena. Leswi swi seketeriwa hi swiendlo swa vana va Mufundhisi Tlhomandloti etsalweni.

- Mufundhisi Tlhomandloti a a navela leswaku vana va yena havambirhi, Madambi na Nyiko va endla leswinene ntsena va nga endli leswi nga ta n'wi khomisa tingana hikokwalaho a a tikarhatela ku va laya minkarhi hinkwayo, laha a a tshamela ku byela vana va yena leswaku va fanele va va xikombiso lexinene xa vumunhu naswona va va emahlweni ka vanhu hinkwavo eka hinkwaswo.
- Wa tsaka ku vona leswaku Madambi n'wana wa yena wa mativula u tlharihile swinene etibukwini; hikokwalaho a a tshamela ku n'wi themendhela hi swona na ku n'wi hlohlotela leswaku a nga tlheleli endzhaku kambe ku navela ka Mufundhisi Tlhomandloti a ku hetiseki hikokwalaho ka futa leri Madambi a a ri na rona, leswi a swi n'wi khomisa tingana hikuva a a vona swi nga fambelani na ku basa ka ndyangu wakwe.
- Loko Madambi a rhandzanile na Soluka Maduna wa Muqhoza, Mufundhisi Tlhomandloti u arile leswaku a n'wi teka hikokwalaho ka leswi a a vona ku ri mhaka ya tingana ku va ndyangu wa yena wu thyakisiwa hi tinxaka timbe hikuva yena a a lava ku va xikombiso lexinene eka vatswari hinkwavo va Vatsonga, leswi endleke leswaku Madambi a tinyiketela ebyalweni naswona a nga ha teki nsati, leswi a ku ri xikombiso xa ku va a lava tata wa yena a n'wi tshika a tihanyela vutomi lebyi a a byi rhandza handle ko sindzisiwa eka lebyi a byi nga ri bya yena.
- Loko tata wa yena a ta va a hundzile emisaveni, Madambi u titekerile Soluka nhwana wa yena, leswi kombisaka leswaku a a lava ku hanya vutomi bya yena n'wini, ku nga ri bya tata wa yena.
- Ku va Nyiko a hlawurile ku va mufundhisi swi tsakisile tata wa yena swinene, leswi a swi endla leswaku a tshamela ku n'wi hlohlotela leswaku a va mufundhisi na murisi lonene hikuva leswi a swi hetisisa ku navela ka yena ka leswaku muti wa yena wu tshama wu ri rivoningo na xikombiso lexinene xa muti wa vukreste.
- Ku rhandza na ku navela ka Mufundhisi Tlhomandloti ku vile ka xinkadyana hikwalaho ka leswi Nyiko a tsandzekeke ku landzelela mikondzo ya tata wa yena yo va mufundhisi loyi a a pfumala xisandzu hikuva u rhandzanile na N'wa-Mdanisi, leswi koxeke leswaku a hluvuriwa nguvu ya vufundhisi, laha loko Nyiko a fanele ku hluvuriwa nguvu ya vufundhisi Mufundhisi Tlhomandloti a nga n'wi yimelela hi ku navela leswaku a nyikiwa nkarhi wa ku kota ku lulamisa xihoxo xa yena leswaku muti wa yena wu ta tshama wu ri na ndzhuti lowu a wu nyamalala.
- Mufundhisi Tlhomandloti u hundzile emisaveni endzhaku ka rifu ra n'wana wa yena Nyiko hikokwalaho ka mbitsi na ku tsandzeka ku amukela leswaku vana va yena a hi vona yena, a va hanya vutomi bya vona naswona yena a nge va hanyeli byona.

Nkanelo lowu nga laha henhla wu tiyisisa leswaku vutomi a byi hanyeriwi kumbe vutomi a byi hanyelani, leswi hlamuselaka leswaku mani na mani u fanela ku hanya vutomi bya yena handle ka ku sindzisiwa na ku lawuriwa hi vatswari.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15

X&R = 10

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 30 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANLANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 9: XIMBANGU**MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mtombeni**

- 9.1 I Madambi.√ I futa/vusopfa lebyi a a ri na byona.√ (2)
- 9.2 Celela, n'wana wa Cheyeza na Mbazima Baloyi a hundzile emisaveni hi ku baleseriwa hi maphorisa.√√ (2)
- 9.3 Manana N'wa-Basana a a swi amukela leswaku vana a hi minkarhi hinkwayo va tekelaka mahanyelo ya vatswari va vona kasi Mufundhisi Tihomandloti yena a vona ku ri xikolokolo leswaku vana va tekela mahanyelo ya vatswari.√√ (2)
- 9.4 tshembiwile hi vanhu./C.√ (1)
- 9.5 Hileswi etsalweni ku boxiweke leswaku Nyiko a ku ri yena xirhandzwa xa muti.√√ (2)
- 9.6 Mbhuri a xi tiveleki./Ndzilo wu tswala nkuma.√ (1)
- 9.7 Swa humelela, hi xitalo vanhu lavo tlhariha ngopfu a va na wona nkarhi wo hlamba kumbe ku tisasekisa.√√
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- 9.8 I Mufundhisi Nyiko.√ A a rhandzanile na N'wa-Mdanisi, un'wana wa tinoni ta le kerekeni ya yena ku kondza a n'wi bihisa emirini.√ (2)
- 9.9 Siku rin'wana a a komberiwile hi N'wa-Mdanisi leswaku a ya khongelela n'wana, leswi a ku ri rhengu ro n'wi phasa leswaku a ta rhandzana na yena.√√ (2)
- 9.10 I ntlimbo wa le ndzeni√ hikuva u lo tivangela hi ku sindzisa vana va yena ku endla ku rhandza ka yena leswi endleke leswaku Nyiko a tsandzeka ku landzelela milawu ya kereke leswi n'wi vaviseke.√√ (3)
- 9.11 A a nga ri munhu wa ntiyiso./A a ri munhu wa xihlawuhlawu.√ (1)
- 9.12 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku loko nawu wu vekiwile wu fanele ku landzeleriwa, ku nga langutiwi leswaku wu tirha ehenhla ka mani.√√
(Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)
- 9.13 A ndzi ta twa ku vava swinene√ hikuva swa vavisa ku vona xaka ra wena ri heleriwa hi ntirho hikwalaho ka timhaka ta vugangu.√ A ndzi ta vulavula na yena ndzi n'wi khongotela leswaku a amukela xiyimo lexi a langutanile na xona, a hanya vutomi bya yena byi ya emahlweni.√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (3)

[25]

XIVUTISO XA 10: XITSALWANA**XIMITANTSENGELE – IS Shabangu**

Mavulavulelo lama nge: 'Va tshika xo khomiwa hi voko, xa le mbilwini a va tshiki' ma hlamusela leswaku a swi olovi ku va munhu a tshika mintirho yo homboloka leyi a toloveleke ku yi endla. Leswi swi va ntiyiso loko ku langutiwa vutomi bya Florence/Mafloza loyi a a rhandza ngopfu vavanuna lava nga na mali.

- Mafloza u rhandzanile na Wadurha loyi a a ri tata wa Vhelaphi, n'wana wa yena wa mativula, loyi hi ku languta vito ra yena swi kombisaka kahle leswaku a a ri wanuna wa timali tanihileswi a a ri xitlangi xa bolo. U tlhele a rhandzana na Benjamin loyi a n'wi siyeka na Miyelani n'wana wa yena wa vumbirhi.
- Mafloza u rhandzanile na Mandla Bamuzi loyi a a ri mininjhere, laha a tshikeke na xikolo a n'wi landzelela loko a ta yisiwa eGiyani. U ngenisiwile entirhweni hi Mandla hi ku tirhisa matimba ya vurhangeri lawa a a ri na wona, laha a tlheleke a rhandzana na mulungu Pienaar, loyi na yena a a ri murhangeri kwale ka GDC.
- Loko Mandla a rhurhiseriwa eMhala swi n'wi tsandzile Mafloza ku tikhoma; hambileswi a a swi tiva leswaku a a bihile emirini u sindzisile a tigangisela Godi a n'wi hambanisa na ndyangu wa yena.
- Ku rhandza vavanuna lava a va ri na mali ka Mafloza swi endlile leswaku yena na Godi va hlongoriwa entirhweni hi ku va va endlile swa masangu ehofisini, leswi a swi komba vudlakuta no tsandzeka ku xixima ntirho.
- Mafloza loko ntirho wu herile u ngenisiwile ka tithenda to aka tindlu hi munghana wa yena Japisa, laha a rhandzaneke na vavanuna lava a va n'wi nyika tithenda, vo fana na vaReckson na Shoes lava a va ngenisiwa endlwini ya Godi a ri kona.
- Loko Godi a nga ha ri na mali Mafloza a a pfa a famba a ya etlela etihotela a n'wi siya a ri yexe, laha a a ri na nongonoko wa vavanuna lava loko a fika a bela loyi riqingho a nga n'wi kumi, o tlulela eka un'wana ku kala a n'wi kuma.

Timhaka hinkwato leti hlamuseriweke laha henhla ti tiyisisa swinene mavulavulelo lama nge: 'Va tshika xo khomiwa hi voko, xa le mbilwini a va tshiki' leswi paluxekaka hindlela leyi Mafloza a a rhandza vavanuna lava nga na mali hayona, leswi a a tsandzeka ku swi tshika.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15

X&R = 10

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 30 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBeko NA RIRIMI A TI FANLANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 11: XIMBANGU**XIMITANTSENGELE – IS Shabangu**

- 11.1 A a ri mudyondzisi√ naswona u tlakusiwile ku va nhloko ya xikolo.√ (2)
- 11.2 Godi loko a kumile vumininjhere eGDC u rhandzanile na Mafloza kutani a sukela nsati na vana a ya tshama na Mafloza, leswi nga ha antswisangiki vutomi bya vona.√√ (2)
- 11.3 I Wisani.√ U yisiwile eka ti*social worker*.√ (2)
- 11.4 Hileswi swilaveko swa ntirho wa kona a swi fambelana na tidyondzo ta yena.√√ (2)
- 11.5 Hi laha Mafloza na Japisa va kumeke tithenda to aka tindlu laha a va fanele ku yisa yin'wana ya mali leyi a va ta yi kuma eka loyi a va nyikeke thenda.√√ (2)
- 11.6 A ndzi nga ta pfumela hikuva swilo swa vukungundzwana munhu a nge pfuki a tinyungubuyisile hi swona.√
(Maraka i yo seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (1)
- 11.7 Swa khorwisa, va tele vavanuna lava loko va humelela va siyaka mindyangu leyi va xanisekeke na yona kutani va ya tiphina na swigangu.√√
(Timaraka i to seketela ntsena.) (2)
- 11.8 I Pienaar.√ (1)
- 11.9 Pienaar u rthurhisiwile eGDC ya le Giyani a ya tirhela ka rhavi rin'wana/eka Malamulele.√√ (2)
- 11.10 xanisa./A.√ (1)
- 11.11 I ntlimbo wa le handle√ lowu a vangeriweke wona hi Godi loyi a n'wi siyeke na vana a ri yexe a ya tshama na Mafloza.√√ (3)
- 11.12 A a ri wansati wa mona./A a ri wansati wo pfumala vumunhu na mahanyelo./
A a ri wansati wo rhandza vavanuna lava nga na mali.√ (1)
- 11.13 Xi tipaluxa hi ku va Godi a sukerile nsati wa yena Lindiwe hindlela ya manyunyu no n'wi kholela kutani emakumu loko a xaniseka a navela ku vuyela ekaya ka yena kambe a chava hi ku tiva leswaku a a nga sukangi kahle.√√ (2)
- 11.14 Ma ndzi vilerisa/twisa mbilu ku vava√ hikuva ma endla leswaku vana na nsati va yena va xaniseka.√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

[25]

MFUWO WA RIXAKA**XIVUTISO XA 12: NTSHEKETO, XIHUNGWANA XA MATIMU NA SWIKHOLWAKHOLWANA NA XIPHATO XA NDHAVUKO (XITSALWANA)****RIVOMBA RA VUTSONGA – C Lambane na MT Mthombeni**

Matsalwa ya mfuwo wa rixaka ya dyondzisa vanhu ku hanya na vanhukulobye hindlela leyinene, ku teka swileriso na ku landzelela milawu leyi vekiweke etikweni na hinkwako laha va hanyaka kona handle ko honisa. Leswi swi tiyisisiwa hi leswi humelelaka eka ntsheketo wa 'Nhwanyana wa vuhlalu', xihungwana xa matimu na swikhohlwakholwana xa 'Tiva ra Fundudzi' na xiphato xa ndhavuko xa 'Nelson Mandela'

- Eka ntsheketo wa 'Nhwanyana wa vuhlalu' vanhwana lava fambeke na Xikhegu eku hleteni ka meno va vile na mavondzo loko va kumile leswaku meno ya yena ma saseke ku tlula ya vona kutani va va na mona va n'wi susumetela endzeni ka xidziva laha a hlayisiweke hi nyoka leyi n'wi endleleke swa kahle. Leswi swi dyondzisa leswaku mona na mavondzo eka vanhu van'wana a swi kahle. Swi tlhela swi dyondzisa leswaku hambu munhu o endleriwa tihanyi va ta va kona lava nga ta n'wi pfuna.
- Ku nyikiwa ka vatswari va Xikhegu swileriso swo andlala masangu na leswaku Xikhegu a nga fanelangi ku tirha, leswi va bohekeke ku swi landzelela swi nyika dyondzo ya leswaku swi kahle ku landzelela swileriso leswi u nyikiweke swona leswaku u hanya vutomi byo pfumala swiphico.
- Majaha yo tala lama a ma lava Xikhegu ma tsandzekile ku n'wi kuma hikuva va tsandzekile ku landzelela swileriso swa mahlayiselo ya yena kufika laha ku humeleleke jaha rin'we leri tiboheke ku landzelela swileriso kutani ri tikumela nsati loyi a ri n'wi lava.
- Va vukati bya Xikhegu hi ku karhala ku landzelela swileriso, va n'wi sindzisile ku kandza na ku sweka, leswi a a nga fanelangi ku swi endla, laha ku honisa ka vona xileriso lexi a va nyikiwile xa mahlayiselo ya Xikhegu ku nga va na switandzhaku swo biha swa ku va Xikhegu a mbombomerile ehansi kutani ku huma damu ra mati. Leswi swi dyondzisa leswaku ku yingisa i mhaka ya nkoka.
- Leswi swi endlile leswaku va tlhelela eka nyoka va ya tisola ku va va honisile swileriso swa yona. Nyoka yi va rivalerile yi tlhele yi va nyika swileriso swo fana na leswo sungula kutani a va ha endlangi xihoxo xo swi tlula, leswi endleke leswaku va hanya kahle na yena.
- Eka xihungwana xa matimu na swikhohlwakholwana xa 'Tiva ra Fundudzi' ku hlamuseriwa matumbulukelo ya rona lama vangiweke hi ku va vaaki va ndhawu liya va arile ku pfuna munhu wa nhlokonho hi swakudya na byetlelo tanihileswi a a ri muhundzi wa ndlela. Munhu loyi u hlundzukile kutani a rhukana muganga hinkwawo, leswi endleke leswaku va khubumetiwa hi mati va nyamalala.
- Khombo leri humeleleke muganga lowu ri vangiweke hi ku pfumala ku twela munhu un'wana vusiwana, leswi dyondzisaka leswaku ku endlela vanhu leswinene swi pfuna ku papalata makhombo.

Ku hlundzuka ka munhu wa nhlokonho na maendlelo ya yena yo rhukana muganga swi vangile khombo lerikulu leri a ri ta va ri nga humelelangi loko a a nga hlundzukangi na loko a a lo kota ku va rivalela. Leswi swi nyika dyondzo ya leswaku vanhu va fanele ku tikhoma loko va hlundzukile, va nga tlheriseli vubihi hi vubihi hikuva laha ku nga na ku hlundzuka ku vaviseka vanhu vo tala na lava nga hava nandzu tanihi le ka muganga lowu laha ku nyamalaleke vana na swifuwo leswi a swi nga ri na nandzu.

- Endlelo ra wanuna loyi a a lahlekeriwile hi murhandziwa wa yena ro tihoxa etiveni kutani a hundzuka nyoka na rona ri dyondzisa vanhu ku amukela swiyimo swo tika hindlela leyinene hikuva loko swi nga ri tano munhu a nga tikuma a tekile swiboho leswi nga vaviseki yena ntsena kambe na vanhu van'wana lava nga maxaka, vanghana na lava va n'wi tivaka.
- Vanhu va le Vhenda va dyondzisiwa ku landzelela nawu wa leswaku a ku hlantsweriwi eka tiva ra Fundudzi, leswi endlaka leswaku ri nga thyakisiwi, hikokwalaho ri tshama ri basile.
- Xiphato xa 'Nelson Mandela' xi vulavula hi nkulukumba Nelson Mandela loyi a nga pfaleriwa ekhotsweni malembe ya makumembirhinkombo hikwalaho ko lwela leswaku ku nga ha vi na xihlawuhlawu laha tikweni ra Afrika-Dzonga loyi a humeke a va murhangeri a tlhela a endla leswaku ku va na ntshuxeko na ntshamiseko.
- Ku pfaleriwa ka yena swi vangiwile hi ku va a tlurile milawu leyi a yi vekiwile hi mfumo wa xihlawuhlawu, laha Vantima a va tshikeleriwa. Hambileswi mhaka leyi a a yi lwela a yi ri yo pfuna rixaka, ku va a tlurile nawu lowu a wu vekiwile hi vurhangeri bya tiko bya nkarhi wolowo swi endlile leswaku a khomiwa a ya pfaleriwa nkarhi wo leha, leswi xaniseke ndyangu wa yena swinene.
- Ku xanisiwa ka yena hi varhangeri va tiko na vakhomi va khotso ivi eku heteleleni a ya tshunxiwa a tlhela a va murhangeri wa vona swi dyondzisa leswaku ku xanisa munhu un'wana a swi kahle hikuva siku ra mundzuku a ri tiveki leswaku ri ta na yini leswinene eka munhu loyi u n'wi xanisaka, leswi nga endlaka u tlhela u kuma ku pfuniwa hi yena. Hinkwaswo leswi kaneriweke laha henhla swi tiyisisa mhaka ya leswaku matsalwa ya mfuwo wa rixaka ya dyondzisa vanhu ku hanya na vanhukulobye hindlela leyinene, ku teka swileriso na ku landzelela milawu leyi vekiweke etikweni handle ko honisa.

MAAVELO YA TIMARAKA:**V = 15****X&R = 10**

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 30 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 13: NTSHEKETO (XIMBANGU)**'MALEBVU YA N'WANGHALA'**

- 13.1 Vakhegulu na vakhalabye./Vakokwana./Vana lava loveriweke hi vatswari (swisiwana).√√ (2)
- 13.2 Ku tsheketiwa namadyambu hi nkarhi wo xuxa√ hikuva nanhlikanhi i nkarhi wo endla mintirho ya muti kutani va nga rivateka loko vo tsheketa.√ (2)
- 13.3 tirha./D.√ (1)
- 13.4 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku vulolo a byi na hakelo handle ko xanisa n'wini wa byona.√√ (Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)
- 13.5 Yi va lemukisa hi nkoka/vunene byo va na ntirhisano eka vanhu van'wana./Yi va lemukisa hi khombo leri nga vaka kona loko munhu a nga ri na ntirhisano na vanhu van'wana.√ (1)
- 13.6 A swi kahle hikuva a a nga ehleketeleli swihari swin'wana naswona a a dunga mati lawa yena a aleke ku ma cela, loko swihari swi cela a ku yena u ta nwa mberha.√√ (Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

XIHUNGWANA XA MATIMU NA SWIKHOLWAKHOLWANA (XIMBANGU)**KU TIHORISA HIV HI VANA LAVATSONGO**

- 13.7 Ku tikhoma kahle.√ (1)
- 13.8 I ndlela leyi a a landzelela timhaka ta ku pfinyiwa ka vana hayona ku kuma vuxokoxoko.√ (1)
- 13.9 U ta va na vutivi na ku twisisa ko antswa hi timhaka ta HIV na AIDS, leswi nga ta endla leswaku a pfuna van'wana lava pfumalaka vutivi hi vuvabyi lebyi.√√ (2)
- 13.10 Ndzi nga vula leswaku a hi mhaka ya kahle hikuva va twisa vana lava ku vava hi ku va pfinya ematshan'weni ya ku va hlayisa.√ (1)

XIPHATO XA NDHAVUKO (XIMBANGU)**'ERIC NXUMALO'**

- 13.11 Muphati u ndhundhuzela mintirho leyinene ya hosi Eric Nxumalo loyi a rhangeleke rixaka/tiko ra yena hindlela leyinene. U tlhela a hlamusela matimu ya yena hi ku humelerisa lomu rixaka ra ka Nxumalo ri humaka kona.√√ (2)

- 13.12 Tinhlengeletano ta nkoka ta tihosi./Mihlangano ya vandyangu ya a hi tivaneni./Mikosini./Mikhuvo ya ku ambexiwa ka machudeni lama heteke tidyondzo ta vona.√
(Tinhlamulo TIMBIRHI ntsena.) (2)
- 13.13 'Va ka nhlampfi-a-hi dyi./Ntila wa 7.√ (1)
- 13.14 Muphati u vula leswaku hosi Eric Nxumalo i n'wana wa hosi Mafemani.√√ (2)
- 13.15 I ya ku xixima hosi Eric Nxumalo.√ (1)
- 13.16 A ndzi ta tsaka no tinyungubyisa swinene√ hikuva a swi ta va swi vula leswaku xivongo xa ka hina i xa le vuhosini na matimu ya xona ma ta twakala, leswi endlaka ndzi twa ndzi kurisiwile no va wa nkoka swinene.√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- [25]**

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 25

XIYENGE XA C: NTLANGU**XIVUTISO XA 14: XITSALWANA****HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

I ntiyiso leswaku hakanyingi loko munhu a ku endlile nsele a swi talangi leswaku a ku navelela leswinene evuton'wini, leswi endlaka leswaku loko a ku vona u humelela a va na mavondzo. Leswi swi seketeriwa hi leswi humeleleke Xihangalasi etsalweni leri.

- Xihangalasi u onhile Topisa kutani loko a ta vikeriwa nandzu a wu ala hambileswi tata wa yena a n'wi khongoteleke leswaku a wu amukela loko wu ri wa yena.
- Topisa u kumile n'wana wa mufana loyi a thyiweke vito ra Tshikani hileswi yena na n'wana wa yena va tshikiweke hi Xihangalasi. Topisa u tshamile malembe yotala a a tihlayisa, a nga tsutsumi na vavanuna. Endzhaku ka nkarhi wo leha u kumanile na Mavhavaza a n'wi teka a va nsati wa yena a tlhela a n'wi hlayisa no n'wi xixima.
- Loko Xihangalasi a vona leswaku Mavhavaza na Topisa va titshamerile kahle hi kurhula, mavondzo ya tatile mbilu ya yena. U komberile tata wa yena Xifiringoma leswaku a rhuma vanhu va ya n'wi landzela nsati na n'wana wa yena eka Mavhavaza, laha Xifiringoma a aleke tanihileswi a n'wi tsundzuxeke ekusunguleni.
- Xihangalasi u yile eka Mavhavaza laha a fikeke a byela Topisa leswaku u n'wi landzile kun'we na n'wana wa yena, laha Topisa a kombiseke ku hlamala no nyangatseka loko Xihangalasi a ku u landzile n'wana loyi a nga n'wi landzula a vula leswaku Topisa wa n'wi lumbeta.
- Mavhavaza u humile endlwini a vutisa Xihangalasi leswaku hi yena mani a taka a ta endla pongo emutini wa yena. Xihangalasi u n'wi konyolorile a vula leswaku u landzile nsati wa yena, laha a yeke emahlweni a holovisana na Topisa na Mavhavaza. Ku fikile tata wa yena Xifiringoma na Xitlhangoma lava na vona va n'wi sindziseke leswaku a famba kambe yena a ala, a vula leswaku swa antswa va n'wi dlaya kunene.
- Topisa u tshunxile timbyana kutani ti dumela Xihangalasi ti n'wi lumetela ti nwi vavisa swinene ku kondza a yisiwa exibedhlele laha madokodela va nga n'wi tsema milenge hinkwayo.
- Mavondzo ya Xihangalasi ya n'wi vangerile khombo endzhaku ka loko a vonile Topisa loyi a a ri na n'wana na yena a tekiwile hi Mavhavaza naswona va tshamile hi kurhula endyangwini wa vona.

Leswi hinkwaswo swi tiyisisa kahle mhaka ya leswaku hakanyingi loko munhu a ku endlile nsele a swi talangi leswaku a ku navelela leswinene evuton'wini, leswi endlaka leswaku loko a ku vona u humelela a va na mavondzo.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15

X&R = 10

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 30 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

XIVUTISO XA 15: XIMBANGU**HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

- 15.1 Ehositele ya Jeppe./Ehositele.√ (1)
- 15.2 Xikhogolo.√ (1)
- 15.3 U tsemile mabilomu ya mulungu./U fayile wachi ya le khumbini./U hlamberile endzeni ka bavhu ra valungu./U lotile mikwana yo dya hi yona swakudya.√ (Tinhlamulo TIMBIRHI ntsena.) (2)
- 15.4 Mulungu wa Mavhavaza a a n'wi ba loko a onhile kasi wa Matanato o n'wi khomisa loko a onhile.√√ (2)
- 15.5 tsakisa./B.√ (1)
- 15.6 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku evuton'wini hambu munhu o tikeriwa njhani hi swiyimo, swa hundza.√√ (Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)
- 15.7 Leswaku i munhu wo rhandza ngopfu vavasati.√ (1)
- 15.8 A ndzi ta tshika ntirho ndzi ya lava wun'wana√ hikuva a ndzi nga ta swi kota ku tiyisela ku xanisiwa.√

KUMBE

- A ndzi ta tiyisela√ hikuva a ndzi ta chava ku dlayiwa hi ndlala.√ (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- 15.9 A ku ri ya mayelana na rirhandzu.√ (1)
- 15.10 Ri fambelana hi ku va Xihangalasi tata wa Tshikani a n'wi tshikile.√√ (2)
- 15.11 I ntlimbo wa le handle√ hikuva u vangeriwile wona hi Xihangalasi loyi a n'wi bihiseke emirini a tlhela a n'wi landzula.√√ (3)
- 15.12 A a vula leswaku u ta n'wi teka na n'wana wa yena.√√ (2)
- 15.13 I Xihangalasi√ hikuva hi yena loyi a a va sivela ku fikelela ku navela ka vona ko tshama hi kurhula na ntsako emutini wa vona.√ (2)
- 15.14 Ndzi vona swi ri kahle hikuva Topisa u fanele ku tsaka na yena.√√

KUMBE

- Ndzi vona swi nga ri kahle hikuva swi nga endleka Mavhavaza a fika a xanisa n'wana wa Topisa.√√ (Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- 15.15 A ndzi ta n'wi tsundzuxa leswaku a ya n'wi mangalela emaphoriseni.√ (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (1)

[25]

XIVUTISO XA 16: XITSALWANA**VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

I ntiyiso leswaku 'Nhonga ya le mahlweni a yi vavi, ku vava ya le ndzhaku', leswi hlamuselaka leswaku loko munhu a endla un'wana lunya, a swi nga vavisi; kambe loko a rihisela, hi kona swi nga ta vavisa la nga sungula. Leswi swi tiyisisiwa kahle hi leswi humeleleke Boneka etsalweni leri.

- N'wa-Vusika u komberile Xikweni nuna wakwe leswaku a landza Boneka loyi eka vona a va xaniseka swinene leswaku a ta n'wi salela na n'wana loko yena a ya eku rimeni.
- Loko Boneka a kurile N'wa-Vusika u komberile nuna leswaku va n'wi khombisa, laha endzhaku ka swona Xikweni a n'wi tekeke a famba na yena eJoni kutani a fika a n'wi endla nsati, laha Boneka hikwalaho ka makwanga a byeleke Xikweni leswaku loko a lava ku teka yena u fanele a hlongola vasati va yena leswaku ku ta sala yena a ri yexe.
- Leswi swi endlile leswaku ku hlongoriwa na sesi wa yena N'wa-Vusika loyi a nga n'wi teka hi ku vona ku hlupheka ka yena a ta tshama na yena a n'wi kurisa, leswi a ku ri tihanyi tikulu swinene.
- Boneka hikokwalaho ka mbilu ya yena ya tihanyi u sarile a xanisa vana va N'wa-Vusika hi xikongomelo xa leswaku va ta famba va landza mana wa vona, u rhwalerisa Khegu misava hi barha ku ri hi ku tata wa yena a a humesile mali yo rhwarisa misava hi golonyi.
- Tihanyi ta yena ti tikomba loko a tsona Khetani R5.00 ya ku teka pasi kambe a nyika Bodzani mali yo endla misisi na ya riendzodyondzo na loko a chelela Khegu murhi enyameni ya huku leswaku a ta dya, a fa.
- Loko Khegu a kumile vukati bya kahle le ka Rigigisi, Boneka hikokwalaho ka mavondzo ya yena u vilerile, a navela onge a swi ta va kahle loko a ku tekiwile Bodzani n'wana wa yena kutani a n'wi yela en'angeni leswaku a hlongoriwa.
- Khetani u karile a lan'wa ekaya a ya tilavela ntirho, laha a nga kuma ntirho wa vusocha, a xava na yindlu ePhalaborwa.
- Endzhaku ka rifu ra tata wa yena Xikweni, Khetani u khanyile Boneka hi ku hisa muti wa tata wa yena, a tlhela a hlongola Boneka kutani a teka mana wa yena, N'wa-Vusika, N'wa-Vukwele na Khegu a ya tshama na vona ePhalaborwa.
- Ku hlongoriwa ka Boneka swi vavile a swi vavangi hikwalaho ka leswi a a tixaverile yindlu eBush, laha a nga teka vana va yena va ya tshama kona kambe u fikile a tsandzeka ku yi hakelela, leswi endleke leswaku a hlongoriwa, laha va nga boheka ku famba va kombela ko tshama.
- Loko va fika ePhalaborwa va ngenhile emutini wa Khetani loyi se a a tshama na vama wa yena N'wa-Vusika na N'wa-Vukwele, kun'we na Khegu loyi se a a ri muongori.
- Boneka na vana va yena va hlongoriwile ku vava hi Khegu, Khetani, N'wa-Vusika na N'wa-Vukwele, laha a nga boheka ku ya lava ntirho emapurasi. N'wana wa yena Bodzani u n'wi jikerile a vula leswaku a nga lavi ku landzeleriwa laha a yaka kona na n'wana wa yena.

Hinkwaswo leswi kaneriweke laha henhla swi tiyisisa mhaka ya leswaku loko munhu a endla un'wana lunya, a swi nga vavisi; kambe loko a rihisela, hi kona swi nga ta vavisa la nga sungula, leswi seketeriwaka hi ku va Boneka a twisile N'wa-Vusika na N'wa-Vukwele kun'we na vana va N'wa-Vusika ku vava kambe loko yena a ya hlongoriwa ePhalaborwa hi yena loyi se a tweke ku vava swinene.

MAAVELO YA TIMARAKA:**V = 15****X&R = 10**

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 30 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]**XIVUTISO XA 17: XIMBANGU****VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

- 17.1 I R75000. 00,√ a yi ri eBush.√ (2)
- 17.2 Bodzani u vurile leswaku loko Xikweni tata wa vona o ka a nga ri kona va ta hlupheka hi ku pfumala mali, leswi fanaka na leswi nga humelela loko se va tshama endlwini leyi, mali yi herile va tsandzeka ku hakela yindlu kutani va sungula ku hlupheka.√√ (2)
- 17.3 ehleketiwa./D.√ (1)
- 17.4 Leswaku i munhu wo lava ku twisisa swilo kahle.√√ (2)
- 17.5 Hileswi Khegu a a nga swi kotiki ku khola hambileswi yena a kholeriwa no tshama a ri karhi a lumbetiwa no phuntisiwa.√√ (2)
- 17.6 Swiendlo swo biha leswi Boneka a nga eku swi endleni Bodzani u ta swi tekelela hikuva u le ku n'wi dyondziseni swona.√√ (2)
- 17.7 Ndzi nga n'wi tsundzuxa leswaku a swi kahle hikuva xilo xo ta u nga xi tirhelangi a xi tshami, a titirhele kumbe a kombela kunene.√√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- 17.8 Khawulani, n'wana wa Khegu./N'wana wa Khegu.√ A a ri wa ka Rigigisi.√ (2)
- 17.9 Boneka u n'wi yerile en'angeni ya yena Nenge wa nsuna leswaku a nga tshami evukatini.√√ (2)
- 17.10 Hileswi a a nga ha n'wi xiximi Xikweni.√ (1)
- 17.11 Leswaku hambi ku ri yena a a swi vona leswaku laha a a etlerisa Khegu kona nkarhi lowuya a ha ri ekaya a ku nga tshamisekangi.√√ (2)
- 17.12 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku a ndzi fanelangi ku tshemba vanhu hikuva van'wana va na mona, a va lavi leswaku van'wana va va na leswinene.√√
(Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)

- 17.13 I endlelo ra kahle hikuva swi kombisa kahle leswaku wa xixima naswona u na vumunhu a tlhela a va munhu wo kota ku tikhoma na ku tilawula, a nga lawuriwi hi xiyimo a tikuma a ri karhi a endla leswi nga fanelangiki.√√
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- 17.14 A ndzi to timiyelela ndzi n'wi tshika a tivulavulela tanihileswi mina a ndzi ta va ndzi tiva ntiyiso.√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (1)
- [25]**

XIVUTISO XA 18 :XITSALWANA**XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NTLANGU: 'SWONA SWI RI SWA YINI!'**

Mavulavulelo lama nge: Munhu u tshovela leswi a swi byaleke ma hlamusela leswaku munhu u tala ku kuma hakelo ya mikhuva ya mahanyelo ya yena evuton'wini. Leswi swi tiyisisiwa hi leswi humeleleke Midlayi/Nsatimuni hikokwalaho ka makuriselo ya yena ya vana.

- Midlayi/Nsatimuni a a ri nsati wa Khombo Khosa loyi a a ri nhloko ya xikolo. A a nga hetangi xikolo, laha nuna wa yena a tekeke goza ro antswisa vutomi bya yena hi ku n'wi tlherisela exikolweni eHoxani laha a nga pasa a va mudyondzisi.
- Ku hlukukisiwa loku ku byarile manyunyu evuton'wini bya Midlayi/Nsatimuni kutani a sungula ku kholela vanhu lava a a hanya no pfunana na vona khale loko a pfumala swo karhi hi nkarhi lowu a a nga si va mudyondzisi.
- A a tala ku sola mahanyelo yo biha ya vana va le Thulamahashe lama katsaka no nwa byalwa a tlhela a vula leswaku vana va yena u va dyondzisile mahanyelo lamanene; hikokwalaho va yena vana a va nge pfuki va nwile byalwa.
- U hlongorile mudyondzisi Mabasa loko a tile ku ta n'wi tsundzuxa hi matirhelo ya vana va yena eka ntirho wa vona wa xikolo lowu a wu nga ha tsakisi, a vula leswaku a hume emutini wa yena hikuva no loloha wa loloha a nga tirhi ntirho wa yena.
- Vana va yena a va nga kurisiwi hi xichavo, a a va pfumelela ku hlamula loko lavakulu va vulavula timhaka leti nga va khumbiki. Loko Khombo a lava ku tshinya vana a a ala a ku u hanya onge a hi nhloko ya xikolo, a a tshike vana va yena.

Loko va endzerile ekaya ka Freddy na Mamayila, Nsatimuni/Midlayi u hetile Mamayila matimba hi ku tekela ehansi muti wa vona no sola makuriselo ya vana va vona, a sola ku va va tshikiwile va ya ebolweni na ku va va nyikiwile mali yo ya dya ebolweni, a vula leswaku va va onha.

- Nyeleti, n'wana wa yena loko a sungurile timhaka ta vugangu u rhandzanile na mulungu na mukula, laha a n'wi hlohloteleke a tlhela a n'wi sirhelela leswaku tata wa yena a nga n'wi bi hi ku lava mali.
- Madambi na yena u hundzukile xidakwa lexikulu, leswi hambaneke na leswi mana wa yena a a tshamela ku tonga hi swona swa leswaku va yena vana i tintsumi, va hava swihoxo.
- Nyeleti u kumile hakelo ya vudlakuta bya yena hi ku kumeka a ri na vuvabyi bya HIV na AIDS, loko Madambi yena a hetelerile a khomiwile hi ku va a ringetile ku pfinya no va a dlayile Florence Nkuna.
- Hi siku ra ku gweviwa ka yena, Madambi u khensile tata wa vona ku va a ringetile ku va kurisa hindlela leyinene a tlhela a kombela ku hlevela mana wa yena swin'wana kutani a n'wi luma ndleve yi tsemeka yi wela ehansi leswaku a ta tshama a tsundzuka mintirho ya yena yo biha yo tsandzeka ku va komba ndlela leyinene.

Hinkwaswo leswi vuriweke laha henhla swi seketela swinene mavulavulelo ya leswaku munhu u tshovela leswi a swi byaleke hikuva Midlayi/Nsatimuni u byarile mahanyelo yo biha eka vana kufikela laha va nga onhakeriwa hi vumundzuku lebyinene, leswi endleke leswaku a khomiwa hi tingana no vaviseka swinene embilwini.

MAAVELO YA TIMARAKA:

$$V = 15$$

$$X\&R = 10$$

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 30 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 19 : XIMBANGU**XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NTLANGU: 'I MHANGU KU TILAVELA!'**

- 19.1 Hi le xipotini ekaya ka Betty./Hi le xipotini./Hi le kaya ka Betty.√ A swi ya eku nweni ka byalwa.√ (2)
- 19.2 A va ri varhandzani.√ (1)
- 19.3 mhaka./C.√ (1)
- 19.4 Va hambanile loko Bayizani a ta va a dyiwile hi nandzu laha ku tekiweke yindlu na movha swi nyikiwa nsati wa yena Valerie kutani Ella a n'wi hlongola.√√ (2)
- 19.5 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Yi ndzi dyondzisile leswaku ndzi fanele ku xiya eka timhaka ta rirhandzu no tiva leswaku van'wana va hava rirhandzu ra ntiyiso kambe vo lava ku ku dyela rifumo leri u nga na rona.√√
(Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)
- 19.6 I Ella√ hikuva u yengile Bayizani hi rirhandzu ra vuxisi kutani va hambana na Valerie hi mhaka ya yena.√ (2)
- 19.7 Ndzi nga vula leswaku a hi mhaka ya kahle ku va wanuna a xanisa ndyangu/nsati wa yena hi ku yengiwa hi swigangu tanihileswi wanuna a faneleke ku sirhelela muti wa yena.√√ (2)
- 19.8 A ndzi ta n'wi tsundzuxa leswaku a fambela ekule na Ella hikuva a nga n'wi rhandzi, o lava mali ya yena.√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (1)

NTLANGU: 'YOO, NDZI TIDLELE MINOO!'

- 19.9 A a lava leswaku a n'wi nyika murhi wo dlaya nuna wa yena Sunday.√ A a twile hi munghana wa yena Elizabeth./A a twile hi Elizabeth./A a twile hi munghana wa yena.√ (2)
- 19.10 Nhlokomhaka ya ntlangu lowu ya 'Yoo, ndzi tidlele minoo!' yi kombisa ku va munhu a rila hikwalaho ka leswi a tihoxeke ekhombyeni hi yexe, leswi yelanaka na ku rila ka Misery hi ku va a tidlayerile vana va yena hi yexe.√√ (2)
- 19.11 Hileswi a a lava murhi wo dlaya nuna, leswi nga oloviki ku swi vula.√√ (2)
- 19.12 U va lemukisa hi khombo leri nga vaka kona loko munhu a nga enerisiwi hi leswi a nga na swona.√√ (2)
- 19.13 I Misery√ hikuva hi yena loyi a a ri na ku navela ko tikuma a ri na rifumo ku kondza a lava ku dlaya nuna wa yena kambe nuna wa yena a pona, ku ya lova vana va yena.√ (2)
- 19.14 A ndzi ta khunguvanyeka swinene./A ndzi ta vaviseka swinene emoyeni√ hikuva munhu loyi a ndzi n'wi rhandza no n'wi tshemba swinene hi yena loyi a kunguhateke ku herisa vutomi bya mina.√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

[25]

XIVUTISO XA 20: XITSALWANA**VADYONDZI VA NAMUNTLHA – SE Makhubele**

I ntiyiso leswaku: 'Vo veleka miri, a va veleki mbilu', leswi hlamuselaka leswaku munhu wo lulama a nga tali ku tekeleriwa hi vana va yena eku lulameni ka yena. Leswi swi tihumelerisa hi mahanyelo ya Fumani loyi a a ri na mahanyelo yo hamboloka.

- Mufundhisi Gezani Munene na nsati wa yena Talenta a va ri vanhu vo rhandza ku hanya hi ntiyiso, a va nga rhandzi swilo swa miharihari hikwalaho ka leswi a va hanya hi vukreste no tshama va ri karhi va chivirikela ku fambisa rito ra Xikwembu kambe mahanyelo ya Fumani, n'wana wa vona wa tuva a ya hambanile swinene na ya vona.
- Fumani a a xanisa vadyondzikulobye na vadyondzisi hi ku ka a nga yingisi a tlhela a nga landzeleli milawu ya xikolo xa le henhla xa Dyondzekani laha a a dyondza kona a tlhela a dzaha na timbangi ku kala a thyiwa na vito ra Mbangini hi vadyondzikulobye.
- Hikwalaho ka hanyelo ra yena ro hamboloka, u gangisile Xiluva a ri karhi a swi tiva leswaku a a ri ntombi ya Jimmy, leswi vangeke rivengo exikarhi ka yena na Jimmy. U longile mukwana wo tlhava Jimmy leswaku a ta fa, yena a ta sala a rhandzana kahle na Xiluva, leswi a swi kombisa vugevenga lebyi a byi akerile embilwini ya yena, leswi a swi kanetana na hanyelo ra vatswari va yena.
- Loko Xiluva a n'wi hlekisile hi vadyondzikulobye etlilasini u n'wi chaviserile hi ku vula leswaku u ta n'wi rharhambula marhumbu hi mukwana, leswi endleke Xiluva a ya mangala mhaka leyi eka nhloko ya xikolo, laha Mudyondzisi Daniel Kanama a rhumiweke hi nhloko ya xikolo ku ya n'wi secha kutani a kumiwa na mukwana na mbangi leswi a a ri na swona ku tiyisisa leswaku i xigevenga hakunene.
- Fumani hi tlhelo a a ri khamba hikuva u yivile R500.00 ya tata wa yena a ya nyika Xiluva leswaku a ya hakela hi yona riendzodyondzo, a vula leswaku i yo n'wi khensa hi yona leswi a nga n'wi rivalela.
- Ku hambana na tidyondzo ta tata wa yena, Fumani a a ri muhembu hikuva u xisile Xiluva na vatswari va yena a vula leswaku u tshikile ku dzaha mbangi ku ri hi ku a ha dzaha naswona a a vula leswaku a nge pfuki a yi tshikile.

Loko vatswari va yena va lavile ku famba na yena empfuxelelweni eRustenburg, u arile a vula leswaku u lava ku sala a hlava tibuku, leswi a swi nga ri ntiyiso hikuva u rhambile Xiluva loyi se a a rhandzana na yena leswaku a n'wi vhakela eka vona. Ku va a arile ku famba na vona empfuxelelweni swi kombisa kahle leswaku hanyelo ra yena a ri hambanile kule na ra vatswari va yena hikuva tanihi n'wana wa mufundhisi a a fanele a tsakela ku tikuma a ri endlwini ya Xikwembu.

- Endzhaku kaloko Xiluva a lovile eka vaFumani, Fumani u khomiwile hi maphorisa hi ku va a ri muehleketeleriwa wo sungula tanihileswi Xiluva a loveleke emavokweni ya yena, leswi a swi kombisa kahle leswaku vutomi bya yena a byi nga fani na bya vatswari va yena.

Hinkwaswo leswi hlamuseriweke laha henhla swi tiyisisa xivuriso lexi nge: 'Vo veleka miri, a va veleki mbilu' lexi hlamuselaka leswaku munhu wo lulama a nga tali ku tekeleriwa hi vana va yena eku lulameni ka yena.

MAAVELO YA TIMARAKA:

$$V = 15$$

$$X\&R = 10$$

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 30 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANLANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 21: XIMBANGU**VADYONDZI VA NAMUNTLHA – SE Makhubele**

- 21.1 Fumani.√ (1)
- 21.2 Fumani a a chaviserile Xiluva a n'wi byela leswaku u ta n'wi tlhava hi mukwana kutani Xiluva a ya mangala eka nhloko ya xikolo, leswi endleke leswaku vatswari va vona havambirhi va vitaniwa ku ta vulavurisana hi mhaka ya kona exikolweni.√√ (2)
- 21.3 Loko a vulavula eka n'wangulano a a vulavula hi ku kombisa ku twela n'wana wa yena Fumani vusiwana na ku titsongahata eka nhloko ya xikolo kasi loko a vulavula na Fumani ekaya a a n'wi holovela na ku n'wi tshinya hi rito ro kombisa matimba ya vutswari.√√ (2)
- 21.4 Xiluva./A.√ (1)
- 21.5 A a lava ku tlhava Jimmy hileswi a a n'wi holovisa hikwalaho ka ku gangisa Xiluva.√√ (2)
- 21.6 Swi kombisa leswaku i munhu wa mbilu ya kahle./Swi kombisa leswaku i munhu wa ntwelavusiwana.√ (1)
- 21.7 Ndzi vona swi ri kahle hikuva loko a a lo hlongoriwa exikolweni a a ta nyanya ku dzaha timbangi hikuva a ta va a ri na nkarhi wo tala.√√
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- 21.8 Hi le xikolweni xa le henhla xa Dyondzekani etlilasini ya Giredi ya 10A./Etlilasini ya Giredi ya 10A./Hi le xikolweni xa le henhla xa Dyondzekani./Hi le xikolweni.√ I Vonani.√ (2)
- 21.9 Fumani a a nyikile Xiluva mali yo ringana R500.00 yo n'wi khensa ku va a n'wi rivalerile, leswi endleke leswaku Xiluva a sungula ku n'wi rhandza.√√ (2)
- 21.10 Hileswi a a vhakeriwile hi Fumani kutani a a nga swi lavi leswaku a n'wi vona./Hileswi a a nga ha n'wi rhandzi hikuva a a tshamela ku n'wi tengisa hi ku gangisiwa ka yena hi Fumani.√√ (2)
- 21.11 I Vonani√ hikuva u byeleterile Jimmy leswaku Fumani u gangisa Xiluva, leswi endleke Jimmy na Xiluva va tshamela ku holova ku kondza va hambana.√√

KUMBE

- I Fumani√ hikuva a a tshamela ku gangisa Xiluva a ri karhi a swi tiva leswaku u rhandzana na Jimmy.√√ (3)
- 21.12 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku ndzi nga pfumeleli vanhu va nghenelela eka timhaka ta rirhandzu ra mina hikuva va nga ndzi onhela.√√
(Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)

21.13 Ndzi nga vula leswaku a swi kahle hikuva swi tikomba onge rirhandzu ra kona a ri nga ri ra ntiyiso kambe a a rhandza mali leyi Fumani a a ri na yona.√ (1)

21.14 A ndzi ta twa ku vava emoyeni√ kambe a ndzi nga ta endla nchumu hikuva a ndzi nga ta swi kota ku cinca xiyimo xa vusiwana bya mina.√ (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 25

NTSENGO WA TIMARAKA: 80

XITANDZHAKU XA A: XIYENGE XA A: RHUBIRIKI YA MAKOREKETELO YA XITSALWANA XA VUTLHOKOVETSERI [TIMARAKA TA 10]

Swilaveko	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
MAAVELO YA TIMARAKA	5–6	4	3	2	0–1
VUNDZENI Nhlamuselo ya nhlokohaka. Nhlamuselo ya vuenti bya mavonelo, nseketelo na matwisiselo ya xitshuriwa.	-Nhlamuselo ya nhlokohaka hi vuenti. -Mavonelo yo tlhontha yo hambanahambana; lama seketeriweke hi ku hetiseka hi xithokovetselo. -Matwisiselo ya le henhla ya muxaka wa tsalwa na xithokovetselo.	-Ku kombisa ku twisisa no hlamusela nhlokohaka kahle. -Mahlamulelo ya vuxokoxoko ya le xikarhi. -Mavonelo lama twalaka ya nyikiwile, kambe ya nga ri hinkwawo lawa ya seketeriweke himfanelo. -Matwisiselo ya muxaka wa tsalwa na xithokovetselo.	-Nhlamuselo yo antswa ya nhlokohaka. -Tinhlamulo tin'wana letinene ti seketela nhlokohaka. -Mavonelo man'wana ma seketeriwile, kambe a hi nkarhi hinkwawo laha vumbhoni byi tshembisaka. -Matwisiselo yo ringanela ya muxaka wa tsalwa na xithokovetselo.	-Nhlamuselo leyi nga enetisiki ya nhlokohaka. -Mpfumaleko wa tinhlamuselo leti seketelaka nhlokohaka. -Nkayivelo wa ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na xithokovetselo.	-Mpfumaleko wa matwisiselo ya nhlokohaka. -Nhlamuselo a yi fambelani na xithokovetselo. -Mudyondzi u pfumala ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na xithokovetselo.
TIMARAKA TA 6					
XIVUMBeko NA RIRIMI	4	3	2	1	0–1
Xivumbeko, nkhluluko na maandlalalo. Ririmi, thoni na xitayili leswi tirhisiweke eka xitsalwana.	-Xivumbeko xa nkhaqato -Mavonelo ya tumbuluxiwile no andlariwa himfanelo. -Ririmi, thoni na xitayili leswi twisisekaka, swo nyanyula no pfumala swihoxo. -Ntivoririmi lowu pfumalaka swihoxo, mapeletelo na mahikahatelo.	-Xivumbeko lexi faneleke na nkhlulukelano lowunene wa mavonelo. -Nkhlulukelano wa mavonelo wa landzeleleka. -Ririmi, thoni na xitayili swi tala ku va swi lulamile.	-Ku na vumbhoni byin'wana byo komba xivumbeko. -Xitsalwana xi pfumala xivumbeko lexinene xa miehleketo na nkhaqato. -Swihoxo swa ririmi a swi talangi; thoni na xitayili swi tala ku va leswi faneleke.	-Xivumbeko xi komba nkunguhato lowu hoxekeke. -Mavonelo a ya na nkhlulukelano lowu faneleke. -Ku na vumbhoni bya swihoxo swa matirhiselo ya ririmi. -Thoni na xitayili leswi nga fanelangiki.	-Xivumbeko xa xiyimo xa le hansu swinene. -Swihoxo swo tala ngopfu swa ririmi na xitayili.
TIMARAKA TA 4					

LEMUKA:

- Ku nga vi na ku hambana ko tlula swiyenge swimbirhi swa vuswikoti exikarhi ka maraka ya Vundzeni na ya Xivumbeko na Ririmi.
- Loko mukamberiwa a nga tsalangi vundzeni lebyi languteriweke, a tsarile xitsalwana xa vutitumbuluxeri ntsena, nyika 0 (tandza) eka Vundzeni, Xivumbeko na Ririmi.

XITANDZHAKU XA B: XIYENGE XA B NA C: RHUBIRIKI YA MAKOREKETELO YA XITSALWANA XA MATSALWA - NOVHELE, MFUWO WA RIXAKA NA NTLANGU [TIMARAKA TA 25]

Swilaveko	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI	12–15	9–11	6–8	4–5	0–3
Nhlamuselo ya nhlokomhaka. Nhlamuselo ya vuenti bya mavonelo, vumbhoni na matwisiselo ya xitshuriwa. TIMARAKA TA 15	-Mhlamulelo yo hlawuleka: 14–15. -Mhlamulelo ya xiyimo xa le henhla: 12–13. -Nhlamuselo ya nhlokomhaka hi vuenti. -Mavonelo yo tlhontha yo hambanahambana; ya seketeriwa hi ku hetiseka hi xitshuriwa. -Matwisiselo ya xiyimo xa le henhla ya muxaka wa tsalwa na xitshuriwa.	-Ku kombisa ku twisisa no hlamusela nhlokomhaka hindlela leyinene. -Mhlamulelo ya vuxokoxoko ya le xikarhi. -Mavonelo lama twalaka ya nyikiwile, kambe ya nga ri hinkwawo lawa ya seketeriweke hindlela leyi languteriweke. -Ku na vumbhoni bya ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.	-Nhlamuselo yo antswa ya nhlokomhaka; kambe a hi swiyenge hinkwaswo leswi hlamuseriweke hi vuenti. -Tinhlamuselo tin'wana letinene ti seketela nhlokomhaka. -Mavonelo man'wana ya seketeriwile, kambe a hi nkarhi hinkwawo laha vumbhoni byi tshembisaka. -Matwisiselo ya le xikarhi ya muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.	-Mpfumaleko wa matwisiselo ya nhlokomhaka. -Mpfumaleko wa tinhlamuselo leti seketelaka nhlokomhaka. -Mavonelo matsongo ngopfu lama faneleke. -Nkayivelo wa ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.	-Mpfumaleko wa matwisiselo ya nhlokomhaka. -Maringetelo yo tsana yo hlamula xivutiso. -Mavonelo a ya tshembisi. -Mudyondzi u pfumala ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.
XIVUMBEKO NA RIRIMI	8–10	6–7	4–5	2–3	0–1
Xivumbeko, nkhluko lowunene na maandlalelo. Ririmi, thoni na xitayili leswi tirhisiweke eka xitsalwana. TIMARAKA TA 10	-Xivumbeko xa nkhaqato -Manghenelo na mahetelelo yo hlawuleka. -Mavonelo ya tumbuluxiwile no andlariwa himfanelo. -Ririmi, thoni na xitayili leswi twisisekaka, swo nyanyula no pfumala swihoxo.	-Xivumbeko lexi faneleke na nkhlukulano lowunene wa mavonelo. -Manghenelo, mahetelelo na tindzimana letin'wana swi na nkhlukulano lowunene. -Nandzelelano lowunene wa mavonelo. -Ririmi, thoni na xitayili swi tala ku va swi lulamile.	-Ku na vumbhoni byin'wana byo kombisa xivumbeko. -Ku na nandzelelano na nkhlukulano kambe swi na swihoxo. -Swihoxo swa ririmi a swi talangi; thoni na xitaliyi swi tala ku va leswi faneleke. -Mavumbelo ya tindzimana hi xitalo ya lulamile.	-Xivumbeko xi komba nkunguhato lowu hoxekeke. -Mavonelo a ya na nkhlukulano lowu faneleke. -Ku na vumbhoni bya swihoxo swa matirhiselo ya ririmi. -Thoni na xitayili leswi nga fanelangiki. -Mavumbelo ya tindzimana ya hoxekile.	-Mpfumaleka wa xivumbeko lexi kunguhatiweke wu kavanyeta nkhlukulano wa mavonelo. -Swihoxo swo tala ngopfu swa ririmi na xitayili swi endla leswaku xitsariwa lexi xi nga amukeleki. -Thoni na xitayili leswi nga fanelangiki. -Mavumbelo yo hoxeka ya tindzimana.
MAAVELO YA TIMARAKA	20–25	15–19	10–14	5–9	0–4

LEMUKA:

- Ku nga vi na ku hambana ko tlula swiyenge swimbirhi swa vuswikoti exikarhi ka maraka ya Vundzeni na ya Xivumbeko na Ririmi.
- Loko mukamberiwa a nga tsalangi vundzeni lebyi languteriweke, a tsarile xitsalwana xa vutitumbuluxeri ntsena, nyika 0 (tandza) eka Vundzeni, Xivumbeko na Ririmi.